

نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در تحول هویت (مورد مطالعه: شهروندان سنندج)

قباد میمنت‌آبادی*

سمیه تاجیک‌اسماعیلی**

شهناز هاشمی***

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در تحول هویت قومی، در کردستان ایران (شهر سنندج) صورت گرفته است. جامعه آماری، شامل شهروندان بالای ۱۵ سال شهرستان سنندج (۳۸۸۵۳۲ نفر) بوده و حجم نمونه براساس فرمول کوکران، ۳۸۴ نفر از کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی در نظر گرفته شده است. نتایج آزمون نشان داد که بین هر پنج بعد هویت قومی و استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی ارتباط آماری معنی دار و مثبت وجود دارد. میزان همبستگی بین هویت زبانی و مدت و زمان استفاده از سایت‌های شبکه اجتماعی به ترتیب ۰/۰۳۱ و ۰/۰۳۴؛ بین هویت اجتماعی و مدت و زمان استفاده از سایت‌های شبکه اجتماعی به ترتیب ۰/۰۱۹ و ۰/۰۶۵؛ بین هویت تاریخی و مدت و زمان استفاده از سایت‌های شبکه اجتماعی به ترتیب ۰/۰۰۵ و ۰/۰۸۵؛ بین هویت فرهنگی و مدت و زمان استفاده از سایت‌های شبکه اجتماعی به ترتیب ۰/۰۳۶ و ۰/۰۲۶ و بین هویت سیاسی و مدت و زمان استفاده از سایت‌های شبکه اجتماعی به ترتیب ۰/۰۲۲ و ۰/۰۵۳ است. همچنین طبق نتایج پژوهش حاضر، نوع استفاده از سایت‌های شبکه اجتماعی بر هر پنج بعد هویت در بین قوم کرد اثرگذار است.

واژه‌های کلیدی: شبکه‌های اجتماعی مجازی، هویت، تحول، قومیت، قوم کرد

* دانشجوی دکتری علوم ارتباطات اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
Maimanat.ghobad@gmail.com

** عضو هیات علمی گروه ارتباطات اجتماعی، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
S.t.esmaeili@gmail.com (نویسنده مسئول)

*** عضو هیات علمی پژوهشگاه سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، تهران، ایران
Shahnaz_hashemi@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۵/۳۰

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۳/۳۱

فصلنامه راهبرد اجتماعی- فرهنگی، سال نهم، شماره سی و پنجم، تابستان ۱۳۹۹، صص ۷۸-۵۱

مقدمه

امروزه کمتر کسی در این گزاره شک می‌کند که جهان وارد عصر تازه‌ای شده است که نماد آن اهمیت یافتن اطلاعات است. بسیاری از دانشمندان و صاحب‌نظران علوم اجتماعی بر این باورند که ترکیب و هم‌گرایی فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و تجدید ساختار نظام سرمایه‌داری در دهه‌های اخیر ما را وارد عصر و جامعه تازه‌ای کرده است که دانیل بل^۱ آن را جامعه فراصنعتی؛ کاستلز^۲، جامعه شبکه‌ای و تادائو اومه سائو^۳ آنرا جامعه اطلاعاتی نامیده است (عدلی‌پور، قاسمی و میرمحمدتبار، ۱۳۹۳: ۷).

شبکه‌های اجتماعی مجازی به لحاظ عمومیت یافتن در میان کاربران و با گستره وسیع جغرافیایی درون مرزهای ملی، تبدیل شدن به یک وسیله ارتباط خصوصی و شخصی و فارغ بودن از هر نوع کنترل از سوی مراجع قدرت، به وسیله‌ای بی‌بدیل در عرصه ارتباطات تبدیل شده‌اند و زمینه‌های تأثیرگذاری خارج از کنترل دولت‌ها و نهادهای قدرت را در جوامع به وجود آورده‌اند (معمار، عدلی‌پور و خاکسار، ۱۳۹۱: ۱۲).

استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی همچون فیس‌بوک، گوگل پلاس، اینستاگرام، یوتیوب و... باعث شده است که حجم وسیعی از اطلاعات و برنامه‌های برون‌مرزی و فراصنعتی به فضای فکری جوامع وارد شود و بر ابعاد مختلف زندگی فردی و جمعی تأثیر بگذارد. یکی از این ابعاد مهم، هویت است.

-
1. Bell, D.
 2. Castells, M.
 3. Umesao, T.

هویت را می‌توان مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و رسوم و رفتاری دانست که اعضای جامعه به کار می‌بندند تا خود را با یکدیگر سازگار کنند. امروزه فرآیند جهانی‌شدن و گسترش فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی نیز به چالش‌های هویت دامن زده یا دست کم بعد تازه‌ای به آن‌ها افزوده است. به‌عنوان مثال، زبان، یکی از عناصر هویتی و معناساز در همه فرهنگ‌هاست که می‌تواند تحت‌تأثیر دامنه و عمق استفاده از رسانه‌ها و مخصوصاً اینترنت، شبکه‌های اجتماعی مجازی به چالش کشیده شود (عدلی پور، قاسمی و میرمحمدتبار، ۱۳۹۳: ۷۸).

از این منظر، گسترش فزاینده فناوری اطلاعات و ارتباطات و شکل‌گیری (جامعه شبکه‌ای) منجر به تحول و دگرگونی هویت‌خواهی چه در بعد ملی و چه در بعد قومی در اغلب جوامع معاصر شده است که بارزترین مثال آن رشد خاص‌گرایی‌های قومی در جوامع چندقومی یا رشد هویت‌خواهی‌های فراملی است. این نوع از خاص‌گرایی قومی که گاه خود را در اشکال ناسیونالیسم قومی یا ملی‌گرایی بازتولید می‌کند، تحت‌تأثیر فناوری‌های نوین جهانی قرار گرفته و در پی مطرح کردن هرچه بیشتر خود برای رسیدن به خواسته‌های سرکوب شده در دوران مدرنیته است (شفیعی‌نیا، ۱۳۹۱: ۲۵).

بررسی نظری این موضوع نشان می‌دهد که دیدگاه‌های نظری متفاوتی در رابطه با فضای مجازی و هویت‌خواهی قابل‌دسته‌بندی است: نخست دسته‌ای که عقیده دارند همراه با ورود تکنولوژی، ازجمله تکنولوژی ارتباطی، هویت‌خواهی سنتی محو شده و هویت‌خواهی نوین جایگزین می‌شود و این فرآیند در کل جهان به‌صورت واحد و همسان رخ می‌دهد که پیامد آن رشد هویت‌های فراملی و جهانی خواهد بود. گروه دوم بر ماندگاری کامل هویت‌های ملی و قومی در جوامع مختلف و حتی تشدید آن‌ها و مقاومت در برابر تغییرات تأکید دارند. گروه سوم، برآنند که بیان‌کنند در اثر تحولات فزاینده در عرصه جهانی‌شدن و تکنولوژی‌های ارتباطی، شاهد امتزاج هویت‌خواهی‌هایی در سطح فراملی، ملی و قومی - محلی خواهیم بود (قاسمی، ۱۳۹۳: ۶).

امروزه رسانه‌های اجتماعی نوپدید، توانسته در مقابل رسانه‌های مدیریت‌شده

دولتی قد علم کند. بسیار روشن است که روزه‌روز بر کاربران این‌دست از رسانه‌های اجتماعی در ایران (مخصوصاً کاربران اقلیت‌های قومی) افزوده می‌شود و این موضوع، بر نوع کنشگری قومی طبقه متوسط نیز اثر گذاشته است (کیهان، فرقانی و مظفری، ۱۳۹۷: ۲۵۱).

نظر به اینکه، نقش و تأثیر فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی بر هویت قومی در میان اقوام در مفهوم گسترده خود به‌رغم انکارناپذیر بودن آن، صرفاً در نوع، میزان و تأثیر مثبت یا منفی آن محل مناقشه نظری است و هنوز پاسخ روشنی برای این سوال که این تأثیر، تغییر و تحول هویت به چه نحو خواهد بود، وجود ندارد. به نظر می‌رسد دوران کنونی، دوران بلا تکلیفی در فرجام این فرآیند است. با این وصف، امکان دارد وقوع چندگانگی و شکاف‌های هویتی درون جامعه ایران به‌نوعی از بحران هویت بینجامد. لذا، این پژوهش بنا به اهمیت موضوع، به بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت قومی کردستان ایران با تأکید بر شهر سنندج، می‌پردازد.

بنابراین، هدف اصلی پژوهش؛ بررسی نقش استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی در کردستان ایران است. هدف‌های فرعی شامل بررسی نقش استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت فرهنگی، زبانی، اجتماعی، تاریخی - جغرافیایی و سیاسی در کردستان ایران است.

مبانی نظری

در تئوری شبکه‌های اجتماعی سنتی، یک شبکه اجتماعی به مردم و سازمان‌هایی اطلاق می‌شود که به‌وسیله مجموعه‌ای از روابط معنادار اجتماعی، به هم متصل می‌شوند و با هم در به‌اشتراک گذاشتن ارزش‌ها تعامل دارند. شکل سنتی شبکه اجتماعی بر انواع روابط همچون دوستی‌ها و روابط چهره به چهره متمرکز است. در دنیای ارتباطات علمی، شبکه‌های اجتماعی را می‌توان از بسترهای مؤثر در تولید علم، اشتراک عقاید و رشد فردی و اجتماعی دانست. هدف شبکه‌های اجتماعی این است که با فراهم آوردن امکان ارتباط بین سرمایه‌های فردی و اجتماعی، به رشد و ارتقای سطح علم کمک کند (فلاحی و خلیج، ۱۳۹۳: ۴).

عاملی معتقد است: «شبکه‌ای شدن جامعه امروز، معنای هر چیزی را مورد بازاندیشی قرار داده و مفاهیم تازه‌ای را نیز ایجاد کرده است؛ اقتصاد، فرهنگ، اجتماع و حتی مفاهیم عام‌تری همچون مکان و زمان نیز در این فرآیند دگرگون شده یا همچنان در حال دگرگونی است و معانی و تعاریف جدیدی به خود گرفته‌اند» (عاملی، ۱۳۸۸: ۱۴).

شبکه‌های اجتماعی اینترنتی، پایگاه یا مجموعه پایگاه‌هایی هستند که امکانی فراهم می‌آورند تا کاربران بتوانند علاقه‌مندی‌ها، افکار و فعالیت‌های خودشان را با دیگران به اشتراک بگذارند و دیگران هم این افکار و فعالیت‌ها را با آنان سهیم شوند. یک شبکه اجتماعی، مجموعه‌ای از سرویس‌های مبتنی بر وب است که این امکان را برای اشخاص فراهم می‌آورد که توصیفات عمومی یا خصوصی برای خود ایجاد کنند یا با دیگر اعضای شبکه ارتباط برقرار و منابع خود را با آن‌ها به اشتراک بگذارند و از توصیفات عمومی برای یافتن اتصالات جدید استفاده کنند (Boyd & Ellison, 2008: 212).

براساس نظریه کاشت می‌توان استنباط کرد که هرچه مدت زمان، میزان استفاده و فعالیت در شبکه‌های اجتماعی افزایش یابد، احتمال اثرپذیری کاربران نیز بیشتر می‌شود (کریمیان، پارسا مهر و افشانی، ۱۳۹۶: ۱۸۰).

مبحث هویت یا تلاش برای پاسخگویی به پرسش «من کیستم؟» قدمتی بسیار طولانی دارد. اما در حوزه علوم اجتماعی، یکی از اساسی‌ترین و بدیع‌ترین مباحث عصر مدرن و به ویژه پسامدرن شمرده می‌شود. بدین ترتیب تلاش‌های دامنه‌دار و پیگیری که برای مفهوم‌سازی و نظریه‌پردازی هویت صورت گرفته در قالب دو رویکرد نظری قابل تمییز است: رویکرد مدرن و رویکرد پسامدرن (تاجیک، ۱۳۷۶: ۴۳-۴۴).

هویت قومی نیز به مجموعه‌ای از مشخصات و ویژگی‌هایی اطلاق می‌شود که یک قوم را از اقوام دیگر متمایز می‌سازد و در بین اعضای قوم احساس تعلق ایجاد کرده و آنها را منسجم می‌کند. بررسی میزان هویت ملی و قومی به‌عنوان مهم‌ترین، مشروع‌ترین و فراگیرترین نوع هویت جمعی و مطالعه عوامل تأثیرگذار

بر آن، یکی از موضوعاتی است که همواره مورداهتمام جامعه‌شناسان و اندیشمندان حوزه سیاست بوده است و دغدغه‌ی اصلی در این زمینه، حفظ و افزایش احساس تعلق و تعهد شهروندان به نمادهایی چون تاریخ، فرهنگ، آداب و رسوم، زبان، سرزمین و نظام سیاسی است. یکی از مواردی که کمتر موردتحقیق نظری و تجربی قرار گرفته، تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر هویت قومی، علی‌الخصوص قوم کرد است. هر انسانی تمایل دارد که هویت خود را آگاهانه در یک گروه خاص جستجو کند. هویت می‌تواند در چندین سطح ممکن باشد و هر فردی می‌تواند به صورت هم‌زمان و به شکل عادی چندین هویت را بپذیرد. باوجوداین، هر انسانی بنا به مورد، به این یا آن تعلق خود را در این یا آن سطح متفاوت، اهمیت بیشتری داده و این تعلق‌ها را در سلسله‌مراتبی از وفاداری‌های درونی و پذیرفته‌شده جا می‌دهد. هویت‌یابی افراد در گروه‌ها سرچشمه نیروی روانی، توازن و شکوفایی شخصیتی است (تامپسون، ۱۳۸۰: ۱۳).

هویت‌های قومی در صورت تبدیل شدن به قوم‌گرایی افراطی و احساس برتری و سلطه بر اقوام دیگر می‌تواند منشأ تعارض قومی و مانع همبستگی و انسجام جمعی عام در سطح جامعه باشد. ازطرف دیگر هویت ملی در صورت تبدیل به ملیت‌گرایی افراطی و اعمال سیاست‌های ضدقومی و سعی در همانندسازی و هویت‌زدایی از اقوام، دیگر منشأ تعارضات قومی در درون هر کشور است. ازجمله عوامل تشدیدکننده بحران‌های قومی و موانع جدی موجود برسر راه هویت انسجام جمعی عامه جامعه‌ای بدین شرح‌اند:

عدم‌وفاق و ضعف فهم مشترک اقوام از اصول و قواعد عمل جمعی عام جامعه، اختلاف مذهبی، قوم‌گرایی، ملیت‌گرایی، احساس تبعیض و بی‌عدالتی، عدم‌مشارکت در حکومت، توسعه نابرابر، شدت تعاملات درون‌قومی و ضعف تعاملات بین‌قومی در مقیاس ملی، سوءاستفاده عوامل برون و نخبگان سیاسی از تفاوت‌های قومی و سعی در تبدیل تفاوت‌های قوم به قوم‌گرایی، تشدید مسائل و آسیب اجتماعی نظیر عدم بهره‌برداری بهینه از منابع بیکاری، فقر، خشونت و... (خلیقی، ۱۳۷۸: ۱۱).

در جامعه‌شناسی معاصر، تالکوت پارسونز، بیش از هر کس دیگر به مسأله نظم اجتماعی و در قالب آن به موضوع هویت جمعی پرداخته است. او از «اجتماع جامعه‌ای»^۱ به‌عنوان سیستم حفظ یگانگی و انسجام نام می‌برد و بیان می‌کند که اجتماع، جامعه‌ای مرکب از روابطی است که بازیگران را به جامعه مرتبط و آنها را با همدیگر وابسته می‌سازد و بدین‌سان پیوستگی جمعی را تضمین می‌کند (آقازاده، ۱۳۷۷: ۴). پارسونز تعامل و رابطه میان نظام اجتماعی^۲ و نظام شخصیتی^۳ را منبعی برای ایجاد تنوع یا تعارض هویت‌های جمعی می‌داند.

گیدنز تأمل و بازاندیشی در زمینه‌ی هویت را منحصر به دوران مدرن می‌داند. در متن چالش‌های دنیای مدرن است که سنت و طبیعت، مرجعیت خاص خود را از دست می‌دهند و فرد در فضایی آکنده از اطلاعات، دائماً به تأمل درباره‌ی هستی خویش می‌پردازد. از نظر گیدنز هویت عبارت است از خودِ شخص آن گونه که شخص از خود تعریف می‌کند. به عقیده‌ی او، هویت انسان در کنش متقابل با دیگران ایجاد می‌شود و در جریان زندگی، پیوسته تغییر می‌کند. بنابراین هیچ انسانی دارای هویت ثابتی نیست (گیدنز، ۱۳۸۷: ۱۵). به نظر گیدنز، شرط اساسی تدارک هویت شخصی، استقرار اعتماد بنیادین است. هویت شخصی را نمی‌توان برحسب ماندگاری آن در زمان مورد توجه قرار داد، بلکه هویت برخلاف خود، به‌عنوان پدیده‌ای عام، مستلزم آگاهی بازتابی است.

یک بعد سنجش هر نوع هویت جمعی، جنبه فرهنگی آن است. بعد دیگر اندازه‌گیری هویت جمعی، جنبه اجتماعی آن است که به معنی پیوستگی، تعهد، ترجیح دادن، اولویت قائل شدن، مشارکت و وفاداری فرد به گروه یا جامعه خاص است. علاوه بر این دو بعد، هویت جمعی می‌تواند جهت سیاسی و متعصبانه تری نیز به خود بگیرد که در آن صورت هویت جمعی واجد ویژگی سیاسی نیز شده و فرد برای کسب و تولید هویت خاص یا مقاومت در برابر هویت‌های دیگر — یا آنچه مانوئل کاستلز هویت مقاومت یا مشروعیت‌بخش می‌نامد، تلاش کند (کاستلز، ۱۳۸۰: ۸۷).

-
1. Societal Community
 2. Social system
 3. Personality system

مروری بر پیشینه پژوهشی

حمید احمدی به عنوان یکی از پژوهشگران مطالعات قومی و ملی در کتاب قومیت و قوم‌گرایی در ایران، می‌گوید: «ما قومیت را یک پدیده ثابت و قطعی نمی‌دانیم. در عوض بر متغیر بودن ویژگی‌های زبانی، سیاسی، مذهبی و فرهنگی تاکید می‌کنیم.» وی به تعریف فردریک بارث نیز اشاره می‌کند که میان به اصطلاح گروه‌های قومی مرزهای مشخص و ثابت وجود ندارد. برعکس مرزها، عوامل ذهنی هستند (احمدی، ۱۳۷۸: ۵۲).

عدلی پور، قاسمی و کیان‌پور (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان شبکه اجتماعی فیس بوک و هویت ملی جوانان که در بین جوانان شهر اصفهان و با تکیه بر نظریه های کاستلز، هابرماس^۱ و ولمن^۲ انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که بین مدت زمان عضویت، میزان استفاده، میزان مشارکت و فعالیت کاربران در فیس بوک و هویت ملی کاربران رابطه معنادار و معکوس و بین واقعی تلقی کردن محتوای مطالب فیس بوک و هویت ملی کاربران رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد؛ یعنی هرچه مدت زمان عضویت، میزان استفاده و میزان فعالیت و مشارکت کاربران در فیس بوک از سوی کاربران افزایش پیدا می‌کند، هویت ملی کاربران ضعیف‌تر می‌شود.

کیهان، فرقانی و مظفری (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان نقش رسانه‌های اجتماعی در شکل‌گیری هویت قومی آورده‌اند که، رسانه‌های اجتماعی نوین تنها فضای جدیدی برای بازنمایی هویتی افراد بوده و عوامل اصلی تشدید هویت قومی را باید در دنیای آفلاین و در بین علل ساختاری از جمله محرومیت نسبی، نارضایتی، تجربه زیسته اقوام و... جستجو کرد. با این وصف می‌توان نقشی دوگانه را برای شبکه‌های اجتماعی نوین در ارتباط با موضوع هویت قومی برشمرد؛ بدین معنا که شبکه‌های اجتماعی هم می‌توانند نقشی موثر در تقویت و تحکیم هویت قومی کاربران ایفا کنند و هم می‌توانند با سرازیر کردن عقاید، باورهای

1. Habermas

2. Wellman

جدید و عناصر نوآورانه فرهنگی و اجتماعی، نقشی علیه هویت قومی و منجر به تمیزم در ساختار هویت داشته باشند. از آنجا که در فضای مجازی، شبکه‌ها خودآگاهی و بازتاب پذیری از ساختارهای کلان جامعه و جهان و توان کنش‌ورزی کنشگران وجود دارد، بنابراین می‌توان ادعا کرد هویت ساخته‌شده در این فضا، هویت ترکیبی است؛ هویتی که در این فضا تکوین می‌یابد، از پیش ساخته شده نیست، بلکه هویت کاربران در این فضا هم ساخته می‌شود و هم در ساخت هویت دیگران مشارکت دارد.

بروجردی علوی و صدیق یزدچی (۱۳۹۶) به استناد پژوهشی باعنوان «شبکه‌های اجتماعی و بحران هویت» که توسط ثریا معمار و همکاران در دانشگاه اصفهان انجام شده، آورده‌اند، که نسل سوم، بیشترین کاربران فضای مجازی بوده و بیش از سایر نسل‌ها در معرض آثار منفی تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطی قرار دارند. این تکنولوژی‌ها قادرند باعث ایجاد ناهمگونی‌های اجتماعی شوند که می‌تواند به عدم تعادل اجتماعی منجر شود. همچنین، شبکه‌های مجازی باعث تغییرات اساسی در نهادهای هویت‌ساز و عوامل معنا‌ساز هویتی شده‌اند.

زاهو^۱ و همکاران (۲۰۰۸) پژوهشی با عنوان ساخته شدن هویت در فیس‌بوک انجام دادند که این پژوهش براساس حساب‌های فیس‌بوک ۶۳ نفر انجام شده است. یافته‌های پژوهش فوق نشان می‌دهد که ساخته شدن هویت در محیط‌های مستعار بی‌نام از ساخته شدن هویت در محیط‌های آنلاین بی‌نام متفاوت است. همچنین دریافتند که حساب‌های کاربران در فیس‌بوک به‌طورمسلط بر نحوه ساخته شدن هویت تأثیر دارد.

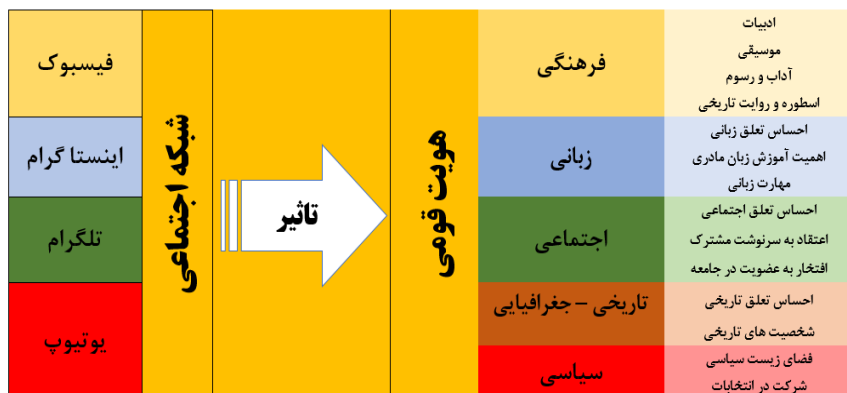
کلی^۲ (۲۰۰۷) در پژوهشی با عنوان ساخت هویت در فیس‌بوک آورده است که، اگرچه افراد هویت‌های خود را در همه بخش‌های زندگی برمی‌سازند اما بر ساخت هویت کاربران در شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌خصوص فیس‌بوک

1. Zhao

2. Kelley

مشهودتر است. گراسموک^۱ (۲۰۰۹) تحقیقی با عنوان فیس بوک و هویت انجام داده است و به این نتیجه رسیده که آگاهی‌هایی که کنشگران از حضور در فیس بوک به عنوان یک زیست جهان کسب می‌کنند، باعث تغییر در هویت‌شان می‌شود و همچنین هویت جهانی کاربران را شکل می‌دهد.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق از نظر ماهیت و اهداف آن، کاربردی است، زیرا به دنبال یافتن پاسخ برای مسئله تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت قومی است. از نظر روش پژوهش، توصیفی از نوع، پیمایشی و ابزار اندازه‌گیری آن پرسشنامه است. جامعه آماری پژوهش، شامل کلیه افراد بالای ۱۵ سال سن در شهرستان سنندج است که براساس آخرین سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ کل جمعیت شهرستان سنندج ۵۰۱۴۰۲ نفر محاسبه شد که از این تعداد ۳۸۸۵۳۲ نفر بالای ۱۵ سال بودند و به عنوان جامعه آماری در نظر گرفته شدند. حجم نمونه براساس جدول مورگان و فرمول کوکران ۳۸۴ نفر از کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی در نظر گرفته شد. (شهر سنندج به دلیل مرکزیت استان کردستان و همچنین مهاجرپذیر بودن، ترکیب جمعیتی مناسبی از افراد با قومیت‌های مختلف را دارد). شیوه نمونه‌گیری، خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. بدین صورت که ابتدا شهر

1. Grasmuck

سندج به ۵ ناحیه شمال، جنوب، شرق، غرب و مرکز تقسیم شد. از هر ناحیه، چند منطقه و از هر منطقه چند بلوک و از هر بلوک چند نفر به نسبت تقریبی جمعیت آن بلوک به کل جمعیت و تناسب بین حجم نمونه و جامعه‌ی آماری، انتخاب شدند.

ابزار اندازه‌گیری در پژوهش حاضر پرسشنامه بوده که شامل دو بخش اصلی است. بخش اول متشکل از سؤالاتی راجع به اطلاعات جمعیت‌شناسانه (سن، جنس، مقطع تحصیلی، پایگاه اقتصادی- اجتماعی و ...)، مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی، زمان استفاده در شبانه‌روز، هدف و نوع استفاده و ... بوده و بخش دوم پرسشنامه استاندارد هویت‌قومی (محمدی ۱۳۹۱) است که جهت سنجش ابعاد هویت فرهنگی، هویت زبانی، هویت اجتماعی، هویت تاریخی-جغرافیایی و هویت سیاسی از دسته‌بندی گویه‌های مختلف آن بهره برده شده است.

نتایج توصیفی پژوهش

جدول ۱. جنسیت پاسخ‌دهندگان

جنسیت	فراوانی	درصد
مرد	۲۴۹	۶۴/۸
زن	۱۳۵	۳۵/۲
جمع کل	۳۸۴	۱۰۰

جدول ۲. سن پاسخ‌دهندگان

سن (سال)	فراوانی	درصد
۱۵ تا ۲۵	۱۱۰	۲۸/۶
۲۶ تا ۳۵	۱۷۶	۴۵/۸
۳۶ تا ۴۵	۸۲	۲۱/۴
بیشتر از ۴۵	۱۶	۴/۲
جمع کل	۳۸۴	۱۰۰

جدول ۳. تحصیلات پاسخ‌دهندگان

تحصیلات	فراوانی	درصد
دیپلم و کمتر	۱۳۸	۳۵/۹
فوق‌دیپلم	۱۱۹	۳۰/۹
لیسانس	۱۰۵	۲۷/۴
فوق‌لیسانس و دکتری	۲۲	۵/۸
جمع کل	۳۸۴	۱۰۰

جدول ۴. توزیع فراوانی پاسخگویان از نظر هدف استفاده از شبکه‌های اجتماعی

هدف استفاده از شبکه‌های اجتماعی	فراوانی	درصد
جستجوی اطلاعات آموزشی و علمی	۳۳	۸/۶
چت و گفتگوی آنلاین	۲۶	۶/۸
بازی و سرگرمی	۱۳۲	۳۴/۴
پیدا کردن دوستان (قدیمی و جدید)	۱۲	۳/۱
تماشای تصاویر و فیلم	۷۸	۲۰/۳
تبادل اطلاعات با گروه‌های دیگر	۵۵	۱۴/۳
سایر موارد	۴۸	۱۲/۵
جمع کل	۳۸۴	۱۰۰

جدول ۵. میانگین و انحراف معیار مدت و زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی

شاخص‌ها	مدت استفاده (سال)	زمان استفاده در شبانه‌روز (ساعت)
میانگین	۴/۱۷	۵/۵۷
انحراف معیار	۱/۰۴	۱/۶۴
ماکسیمم	۶	۹
مینیمم	۲	۳

نتایج استنباطی پژوهش

آزمون کولموگروف اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن متغیرها

باتوجه به نتایج جدول ۶ چون سطح معنی‌داری تمامی ابعاد، بالاتر از ۰/۰۵ هستند، بنابراین فرض نرمال بودن داده‌ها پذیرفته می‌شود و می‌توان از آزمون‌های پارامتریک استفاده کرد.

جدول ۶. آزمون کولموگروف اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن متغیرها

ابعاد	سطح معنی‌داری	مقدار خطا	تایید فرضیه	نتیجه‌گیری
بعد زبانی	۰/۱۰۴	۰/۰۵	H_0	نرمال است
بعد اجتماعی	۰/۰۷۷	۰/۰۵	H_0	نرمال است
بعد فرهنگی	۰/۰۵۸	۰/۰۵	H_0	نرمال است
بعد تاریخی	۰/۰۶۶	۰/۰۵	H_0	نرمال است
بعد سیاسی	۰/۰۸۹	۰/۰۵	H_0	نرمال است

فرضیه اصلی: استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی در کردستان ایران تأثیرگذار است.

الف) مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی در

کردستان ایران تأثیر گذار است.

جدول ۷. مدل رگرسیون استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی

نتیجه در مدل	سطح معنی‌داری (Sig)	آماره t	ضرایب استاندارد (β)	خطای استاندارد	ضرایب غیراستاندارد (B)	متغیر
--	۰/۰۰۱	۵۵/۴۰۲	۰/۱۲۳	۳/۵۴۶	۱۹۱/۴۷۷	مقدار ثابت
اثر گذار است	۰/۰۱۵	۲/۴۳۲		۰/۸۰۴	۱/۹۵۶	مدت استفاده
خطاها در مدل همبسته نیستند.					۲/۰۲۷	آماره دوربین-واتسون
۶/۲٪ از تغییرات تحول هویت قومی توسط مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.					۰/۰۶۲	ضریب تعیین تعدیل شده
رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.					۰/۰۱۵	سطح معنی‌داری F فیشر
مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی تأثیر مثبت دارد.						نتیجه

باتوجه به جدول ۷ مشاهده می‌شود؛ مقدار (Sig) F فیشر برابر (۰/۰۱۵) است که کمتر از ۰/۰۵ است و نشان‌دهنده وجود رابطه خطی میان مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و تحول هویت قومی است. همچنین سطح معنی‌داری مدل رگرسیون برابر مقدار (۰/۰۰۱) است که کمتر از مقدار (۰/۰۵) است و نشان می‌دهد متغیر مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی اثر گذار است. مقدار ضریب تعیین تعدیل شده برابر (۰/۰۶۲) است، یعنی متغیر مدت استفاده (۶/۲٪) از تغییرات تحول هویت قومی را تبیین می‌کند. میزان اثرگذاری متغیر مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی باتوجه به ضریب مسیر استاندارد (β) برابر (۱/۹۵) است که نشان می‌دهد به ازای یک واحد افزایش در مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی، تحول هویت قومی؛ هم‌جهت با آن و به اندازه (۱/۹۵) واحد افزایش خواهد یافت بنابراین فرضیه اصلی پژوهش با اطمینان ۹۵٪ تأیید می‌شود و مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی اثر گذار است.

ب) زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی در کردستان ایران تأثیر گذار است.

جدول ۸. مدل رگرسیون استفاده از شبکه اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی

نتیجه در مدل	سطح معنی داری (Sig)	آماره t	ضرایب استاندارد (β)	خطای استاندارد	ضرایب غیر استاندارد (B)	متغیر
---	۰/۰۰۱	۶۸/۳۰۵	۰/۳۴۷	۲/۸۸۶	۱۹۷/۱۳۲	مقدار ثابت
اثرگذار است	۰/۰۰۱	۴/۹۹۰		۰/۴۹۷	۲/۴۷۸	زمان استفاده
خطاها در مدل همبسته نیستند.					۲/۲۳۲	آماره دوربین-واتسون
۵/۹٪ از تغییرات تحول هویت قومی توسط زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.					۰/۰۵۹	ضریب تعیین تعدیل شده
رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.					۰/۰۰۱	سطح معنی داری F فیشر
زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی تأثیر مثبت دارد.						نتیجه

با توجه به جدول ۸ مشاهده می‌شود؛ مقدار (Sig) F فیشر برابر (۰/۰۰۱) است که کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد و نشان‌دهنده وجود رابطه خطی میان زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و تحول هویت قومی است. با توجه به جدول سطح معنی داری مدل رگرسیون برابر مقدار (۰/۰۰۱) می‌باشد که کمتر از مقدار (۰/۰۵) است و نشان می‌دهد متغیر زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی اثرگذار است. مقدار ضریب تعیین تعدیل شده برابر (۰/۰۵۹) می‌باشد و بیانگر این مطلب است که متغیر زمان استفاده (۵/۹٪) از تغییرات تحول هویت قومی را تبیین می‌کند. میزان اثرگذاری متغیر زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی با توجه به ضریب مسیر استاندارد (β) برابر (۲/۴۷۸) است که نشان می‌دهد به ازای یک و افزایش در زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی، تحول هویت قومی؛ هم‌جهت با آن و به اندازه (۲/۴۷۸) واحد افزایش خواهد یافت؛ بنابراین فرضیه اصلی پژوهش با اطمینان ۹۵٪ تأیید می‌شود و زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی اثرگذار است.

ج) نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۹. نتایج تحلیل واریانس یک‌طرفه جهت مقایسه نوع استفاده از شبکه اجتماعی مجازی بر تحول

هویت قومی

بدبینی	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره آزمون	سطح معنی‌داری
بین گروه‌ها	۱۳۵۴۲/۳۱۴	۴	۳۳۸۵/۵۷۸		
درون گروه‌ها	۹۰۸۴۳/۲۸۸	۳۷۹	۲۳۹/۶۹۲	۱۴/۱۲۵	۰/۰۰۱
جمع کل	۱۰۴۳۸۵/۶۰۲	۳۸۳			

باتوجه به جدول ۹ مقدار سطح معنی‌داری مشاهده شده کمتر از ۰/۰۵ است که نشان می‌دهد نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی تاثیرگذار است.

فرضیه فرعی اول: استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

الف) مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۱۰. مدل رگرسیون استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی)

متغیر	ضرایب غیراستاندارد (B)	خطای استاندارد	ضرایب استاندارد (β)	آماره t	سطح معنی‌داری (Sig)	نتیجه در مدل
مقدار ثابت	۳۳/۴۴۰	۰/۷۱۹	۰/۱۸۲	۴۶/۵۲۲	۰/۰۰۱	--
مدت استفاده	-۰/۶۰۶	۰/۱۶۷		۲/۶۲۵	۰/۰۰۱	اثرگذار است
آماره دوربین- واتسون	۲/۰۲۷					خطاها در مدل همبسته نیستند.
ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۰۳۱					۳/۱٪ از تغییرات تحول هویت قومی (بعد زبانی) توسط مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.
سطح معنی‌داری F فیشر	۰/۰۰۱					رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.
نتیجه						مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی) تأثیر مثبت دارد.

با توجه به اطلاعات جدول ۱۰ فرضیه اول پژوهش با اطمینان ۹۵٪ تأیید می‌شود و مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی) اثرگذار است. این اثر معکوس بوده و معنای آن این است که با افزایش مدت استفاده از شبکه‌های مجازی، بعد زبانی هویت قومی کاهش می‌یابد.

ب) زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۱۱. مدل رگرسیون استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی)

متغیر	ضرایب غیراستاندارد (B)	خطای استاندارد	ضرایب استاندارد (β)	آماره t	سطح معنی‌داری (Sig)	نتیجه در مدل
مقدار ثابت	۳۳/۱۶۰	۰/۶۱۴	۰/۱۹۲	۰/۴۱ ۵۴	۰/۰۰۱	—
زمان استفاده	۰/۴۰۳	۰/۱۰۶		۱/۸۲۰ ۳	۰/۰۰۱	اثرگذار است
آماره دوربین-واتسون	۲/۳۱۶		خطاها در مدل همبسته نیستند.			
ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۰۳۴	۲/۴٪ از تغییرات تحول هویت قومی (بعد زبانی) توسط زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.				
سطح معنی‌داری F فیشر	۰/۰۰۱	رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.				
نتیجه	زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی) تأثیر مثبت دارد.					

با توجه به جدول ۱۱ فرضیه اول پژوهش با اطمینان ۹۵٪ تأیید می‌شود و زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی) اثرگذار است.

ج) نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۱۲. نتایج تحلیل واریانس یک‌طرفه جهت مقایسه نوع استفاده از شبکه اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی)

بدبینی	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره آزمون	سطح معنی‌داری
بین گروه‌ها	۶۷۴/۴۷۷	۴	۳۳۸۵/۵۷۸		
درون گروه‌ها	۳۹۲۴/۵۱۳	۳۷۹	۱۰/۳۵۵	۱۶/۲۸۴	۰/۰۰۱
جمع کل	۴۵۹۸/۹۹۰	۳۸۳			

با توجه به جدول ۱۲ همانگونه که مشاهده می‌شود؛ مقدار سطح معنی‌داری مشاهده کمتر از ۰/۰۵ است که نشان می‌دهد نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد زبانی) تأثیرگذار است.

فرضیه دوم: استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

الف) مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۱۳. مدل رگرسیون استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی)

متغیر	ضرایب غیراستاندارد (B)	خطای استاندارد	ضرایب استاندارد (β)	آماره t	سطح معنی‌داری (Sig)	نتیجه در مدل
مقدار ثابت	۳۱/۴۰۴	۰/۶۲۸	۰/۱۴۶	۵۰/۰۱۲	۰/۰۰۱	--
مدت استفاده	۰/۴۲۰	۰/۱۴۶		۳/۶۲۵	۰/۰۰۴	اثرگذار است
آماره دورین- واتسون	۱/۸۶۳	خطاها در مدل همبسته نیستند.				
ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۰۱۹	۱/۹٪ از تغییرات تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) توسط مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.				
سطح معنی‌داری F فیشر	۰/۰۰۴	رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.				
نتیجه	مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) تأثیر مثبت دارد.					

باتوجه به جدول ۱۳ مقدار (Sig) F فیشر برابر (۰/۰۰۴) است که کمتر از ۰/۰۵ است و نشان‌دهنده وجود رابطه خطی میان مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) است. باتوجه به جدول، سطح معنی‌داری مدل رگرسیون برابر مقدار (۰/۰۰۱) می‌باشد که کمتر از مقدار (۰/۰۵) است و نشان می‌دهد متغیر مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) اثرگذار است. بنابراین فرضیه دوم پژوهش با اطمینان ۹۵٪ تأیید می‌شود و مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) اثرگذار است.

ب) زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۱۴. مدل رگرسیون استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی)

متغیر	ضرایب غیراستاندارد (B)	خطای استاندارد	ضرایب استاندارد (β)	آماره t	سطح معنی‌داری (Sig)	نتیجه در مدل
مقدار ثابت	۳۵/۷۸۹	۰/۵۲۴	۰/۲۵۹	۶۸/۲۵۸	۰/۰۰۱	--
زمان استفاده	۰/۴۷۲	۰/۰۹۰		۵/۲۳۶	۰/۰۰۱	اثرگذار است
آماره دورین- واتسون	۱/۸۶۳	خطاها در مدل همبسته نیستند.				
ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۰۶۵	۶/۵٪ از تغییرات تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) توسط زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.				
سطح معنی‌داری F فیشر	۰/۰۰۱	رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.				
نتیجه	زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) تأثیر مثبت دارد.					

باتوجه به جدول ۱۴ مشاهده می شود؛ مقدار F (Sig) فیشر برابر (۰/۰۰۱) است که کمتر از ۰/۰۵ و نشان دهنده وجود رابطه خطی میان زمان استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی و تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) است. باتوجه به جدول سطح معنی داری مدل رگرسیون برابر مقدار (۰/۰۰۱) می باشد که کمتر از مقدار (۰/۰۵) است و نشان می دهد متغیر زمان استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) اثرگذار است. بنابراین فرضیه دوم پژوهش با اطمینان ۹۵٪ تأیید می شود و زمان استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) اثرگذار است.

ج) نوع استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۱۵. نتایج تحلیل واریانس یک طرفه جهت مقایسه نوع استفاده از شبکه اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی)

بدینی	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره آزمون	سطح معنی داری
بین گروه ها	۵۳۵/۴۲۷	۴	۱۳۳/۸۵۷	۱۷/۳۰۷	۰/۰۰۱
درون گروه ها	۲۹۳۱/۱۹۸	۳۷۹	۷/۷۳۴		
جمع کل	۳۴۶۶/۶۲۵	۳۸۳			

باتوجه به جدول ۱۵ همانگونه که مشاهده می شود؛ مقدار سطح معنی داری مشاهده کمتر از ۰/۰۵ است که نشان می دهد نوع استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد اجتماعی) تأثیرگذار است.

فرضیه سوم: استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

الف) مدت استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۱۶. مدل رگرسیون استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی)

متغیر	ضرایب غیراستاندارد (B)	خطای استاندارد	ضرایب استاندارد (β)	آماره t	سطح معنی داری (Sig)	نتیجه در مدل
مقدار ثابت	۳۴/۷۵۶	۰/۵۸۴	۰/۰۸۷	۵۹/۵۳۸	۰/۰۰۱	--
مدت استفاده	۰/۲۳۳	۰/۱۳۶		۱/۷۱۶	۰/۰۴۴	اثرگذار است

خطاها در مدل همبسته نیستند.	۱/۸۶۳	آماره دوربین - واتسون
۵٪ از تغییرات تحول هویت قومی (بعد تاریخی) توسط مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.	۰/۰۵	ضریب تعیین تعدیل شده
رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.	۰/۰۴۴	سطح معنی‌داری F فیشر
مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی) تأثیر مثبت دارد.		نتیجه

باتوجه به جدول ۱۶ مشاهده می‌شود؛ مقدار (Sig) F فیشر برابر (۰/۰۴۴) است که کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد و نشان‌دهنده وجود رابطه خطی میان مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و تحول هویت قومی (بعد تاریخی) است. باتوجه به جدول سطح معنی‌داری مدل رگرسیون برابر مقدار (۰/۰۰۱) می‌باشد که کمتر از مقدار (۰/۰۵) است و نشان می‌دهد متغیر مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی) اثرگذار است. بنابراین فرضیه سوم پژوهش با اطمینان ۹۵٪ تأیید می‌گردد و مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی) اثرگذار است.

ب) زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۱۷. مدل رگرسیون استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی)

متغیر	ضرایب غیراستاندارد (B)	خطای استاندارد	ضرایب استاندارد (β)	آماره t	سطح معنی‌داری (Sig)	نتیجه در مدل
مقدار ثابت	۳۶/۵۵۷	۰/۴۷۹	۰/۲۹۵	۷۶/۳۴۵	۰/۰۰۱	--
زمان استفاده	۰/۴۹۸	۰/۰۸۲		۶/۰۳۸	۰/۰۰۱	اثرگذار است
آماره دوربین - واتسون	۲/۲۳۰					خطاها در مدل همبسته نیستند.
ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۰۸۵					۸/۵٪ از تغییرات تحول هویت قومی (بعد تاریخی) توسط زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.
سطح معنی‌داری F فیشر	۰/۰۰۱					رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.
نتیجه						زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی) تأثیر مثبت دارد.

باتوجه به جدول ۱۷ مشاهده می‌شود؛ مقدار (Sig) F فیشر برابر (۰/۰۰۱) است که کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد و نشان‌دهنده وجود رابطه خطی میان زمان استفاده از

شبکه‌های اجتماعی مجازی و تحول هویت قومی (بعد تاریخی) است. باتوجه به جدول سطح معنی‌داری مدل رگرسیون برابر مقدار (۰/۰۰۱) می‌باشد که کمتر از مقدار (۰/۰۵) است و نشان می‌دهد متغیر زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی) اثرگذار است. بنابراین فرضیه‌ی سوم پژوهش با اطمینان ۹۵٪ تأیید می‌شود و زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی) اثرگذار است.

ج) نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۱۸. نتایج تحلیل واریانس یک‌طرفه جهت مقایسه نوع استفاده از شبکه اجتماعی مجازی بر تحول

هویت قومی (بعد تاریخی)

بدینی	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره آزمون	سطح معنی‌داری
بین گروه‌ها	۲۵۹/۵۶۰	۴	۶۴/۸۹۰	۹/۱۲۴	۰/۰۰۱
درون گروه‌ها	۲۶۹۵/۵۰۰	۳۷۹	۷/۱۱۲		
جمع کل	۲۹۵۵/۰۶۰	۳۸۳			

باتوجه به جدول ۱۸ همانگونه که مشاهده می‌شود؛ مقدار سطح معنی‌داری مشاهده کمتر از ۰/۰۵ است که نشان می‌دهد نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد تاریخی) تأثیرگذار است.

فرضیه چهارم: استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

الف) مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۱۹. مدل رگرسیون استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی)

متغیر	ضرایب غیراستاندارد (B)	خطای استاندارد	ضرایب استاندارد (β)	آماره t	سطح معنی‌داری (Sig)	نتیجه در مدل
مقدار ثابت	۴۸/۴۲۷	۰/۹۵۲	۰/۱۹۶	۵۰/۸۶۸	۰/۰۰۱	—
مدت استفاده	۰/۸۶۶	۰/۲۲۲		۳/۹۰۸	۰/۰۰۱	اثرگذار است
آماره دورین- واتسون	۲/۱۱۲					خطاها در مدل همبسته نیستند.
ضریب تعیین	۰/۰۳۶					۳/۶٪ از تغییرات تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) توسط مدت استفاده از

شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.		تعدیل شده
رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.	۰/۰۰۱	سطح معنی‌داری F فیشر
مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) تأثیر مثبت دارد.		نتیجه

باتوجه به جدول ۱۹ مشاهده می‌شود؛ مقدار (Sig) F فیشر برابر (۰/۰۰۱) است که کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد و نشان‌دهنده وجود رابطه خطی میان مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) است. باتوجه به جدول سطح معنی‌داری مدل رگرسیون برابر مقدار (۰/۰۰۱) می‌باشد که کمتر از مقدار (۰/۰۵) است و نشان می‌دهد متغیر مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) اثرگذار است. بنابراین فرضیه چهارم پژوهش با اطمینان ۹۵٪ تأیید می‌شود و مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) اثرگذار است.

ب) زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۲۰. مدل رگرسیون استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی)

نتیجه در مدل	سطح معنی‌داری (Sig)	آماره t	ضرایب استاندارد (β)	خطای استاندارد	ضرایب غیراستاندارد (B)	متغیر
—	۰/۰۰۱	۵۷/۹۶۹	۰/۱۶۹	۰/۸۱۸	۴۷/۴۴۳	مقدار ثابت
اثرگذار است	۰/۰۰۱	۳/۳۴۵		۰/۱۴۱	۰/۴۷۱	زمان استفاده
خطاها در مدل همبسته نیستند.					۲/۱۶۰	آماره دوربین-واتسون
۲/۶٪ از تغییرات تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) توسط زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.					۰/۰۲۶	ضریب تعیین تعدیل شده
رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.					۰/۰۰۱	سطح معنی‌داری F فیشر
زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) تأثیر مثبت دارد.						نتیجه

باتوجه به اطلاعات مندرج در جدول ۲۰ مشاهده می‌شود؛ مقدار (Sig) F فیشر برابر (۰/۰۰۱) است که کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد و نشان‌دهنده وجود رابطه خطی میان زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) است. باتوجه به جدول سطح معنی‌داری مدل رگرسیون برابر مقدار (۰/۰۰۱) می‌باشد

که کمتر از مقدار (۰/۰۵) است و نشان می‌دهد متغیر زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) اثرگذار است. بنابراین فرضیه‌ی چهارم پژوهش با اطمینان ۹۵٪ تأیید می‌شود و زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) اثرگذار است. (ج) نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۲۱. نتایج تحلیل واریانس یک‌طرفه جهت مقایسه نوع استفاده از شبکه اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی)

بدبینی	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره آزمون	سطح معنی‌داری
بین گروه‌ها	۱۶۲۹/۵۸۵	۴	۴۰۷/۳۹۶		
درون گروه‌ها	۶۴۸۱/۶۵۵	۳۷۹	۱۷/۱۰۲	۲۳/۸۲۲	۰/۰۰۱
جمع کل	۸۱۱۱/۲۴۰	۳۸۳			

باتوجه به جدول ۲۱ همانگونه که مشاهده می‌شود؛ مقدار سطح معنی‌داری مشاهده کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد که نشان می‌دهد نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد فرهنگی) تأثیرگذار است.

فرضیه پنجم: استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

(الف) مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۲۲. مدل رگرسیون استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی)

متغیر	ضرایب غیراستاندارد (B)	خطای استاندارد	ضرایب استاندارد (β)	آماره t	سطح معنی‌داری (Sig)	نتیجه در مدل
مقدار ثابت	۴۳/۴۵۰	۰/۹۲۵	۰/۱۵۸	۴۶/۹۵۲	۰/۰۰۱	--
مدت استفاده	۰/۶۷۱	۰/۲۱۵		۳/۱۱۸	۰/۰۰۲	اثرگذار است
آماره دوربین- واتسون	۲/۰۴۹					خطاها در مدل همبسته نیستند.
ضریب تعیین شده	۰/۰۲۳					۲/۲٪ از تغییرات تحول هویت قومی (بعد سیاسی) توسط مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.
سطح معنی‌داری F فیشر	۰/۰۰۱					رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.
نتیجه						مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی) تأثیر مثبت دارد.

باتوجه به اطلاعات مندرج در جدول ۲۲ مشاهده می‌شود؛ مقدار $F(\text{Sig})$ فیشر برابر $(۰/۰۰۲)$ است که کمتر از $۰/۰۵$ می‌باشد و نشان‌دهنده وجود رابطه خطی میان‌مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و تحول هویت قومی (بعد سیاسی) است. باتوجه به جدول سطح معنی‌داری مدل رگرسیون برابر مقدار $(۰/۰۰۲)$ می‌باشد که کمتر از مقدار $(۰/۰۵)$ است و نشان می‌دهد متغیر مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی) اثرگذار است. بنابراین فرضیه پنجم پژوهش با اطمینان ۹۵% تأیید می‌شود و مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی) اثرگذار است.

ب) زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۲۳. مدل رگرسیون استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی)

متغیر	ضرایب غیراستاندارد (B)	خطای استاندارد	ضرایب استاندارد (β)	آماره t	سطح معنی‌داری (Sig)	نتیجه در مدل
مقدار ثابت	۴۴/۱۸۴	۰/۷۷۹	۰/۲۳۵	۵۶/۷۲۰	۰/۰۰۱	--
زمان استفاده	۰/۶۳۴	۰/۱۳۴		۴/۷۲۹	۰/۰۰۱	اثرگذار است
آماره دوربین-واتسون	۲/۲۴۹	خطاها در مدل همبسته نیستند.				
ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۰۵۳	۵/۳٪ از تغییرات تحول هویت قومی (بعد سیاسی) توسط زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تبیین می‌شود.				
سطح معنی‌داری F فیشر	۰/۰۰۱	رابطه خطی مدل پذیرفته می‌شود.				
نتیجه	زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی) تأثیر مثبت دارد.					

باتوجه به اطلاعات مندرج در جدول ۲۳ مشاهده می‌شود؛ مقدار $F(\text{Sig})$ فیشر برابر $(۰/۰۰۱)$ است که کمتر از $۰/۰۵$ می‌باشد و نشان‌دهنده وجود رابطه خطی میان زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و تحول هویت قومی (بعد سیاسی) است. باتوجه به جدول سطح معنی‌داری مدل رگرسیون برابر مقدار $(۰/۰۰۱)$ می‌باشد که کمتر از مقدار $(۰/۰۵)$ است و نشان می‌دهد متغیر زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی) اثرگذار است. بنابراین فرضیه پنجم پژوهش با اطمینان ۹۵% تأیید می‌شود و زمان استفاده

از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی) اثرگذار است. (ج) نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی) در کردستان ایران تأثیرگذار است.

جدول ۲۴. نتایج تحلیل واریانس یک‌طرفه جهت مقایسه نوع استفاده از شبکه اجتماعی مجازی بر تحول

هویت قومی (بعد سیاسی)

بدینی	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره آزمون	سطح معنی‌داری
بین گروه‌ها	۹۸۷/۱۵۰	۴	۲۴۶/۷۸۷		
درون گروه‌ها	۶۵۷۰/۰۹۰	۳۷۹	۱۷/۳۳۵	۱۴/۲۳۶	۰/۰۰۱
جمع کل	۷۵۵۷/۲۴۰	۳۸۳			

باتوجه به جدول ۲۴ همانگونه که مشاهده می‌شود؛ مقدار سطح معنی‌داری مشاهده کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد که نشان می‌دهد نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تحول هویت قومی (بعد سیاسی) تأثیرگذار است.

تحلیل و بایدها

بر آن بودیم تأثیر مثبت یا منفی شبکه‌های اجتماعی را بر تحول هویت بررسی کنیم، همانطور که آورده شد دوران بلاتکلیفی در فرجام فرآیند این مساله نیز هنوز محل مناقشه است، اما وقوع چندگانگی و شکاف‌های هویتی در جامعه ایران به‌ویژه در بین اقوام کرد مشخص است.

نتایج این بررسی نشان داد که بین تمام ابعاد هویت قومی و استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی ارتباط آماری معنی‌داری و مثبت وجود دارد. میزان همبستگی بین هویت زبانی و مدت و زمان استفاده از سایت‌های شبکه اجتماعی به‌ترتیب ۰/۰۳۱ و ۰/۰۳۴؛ بین هویت اجتماعی و مدت و زمان استفاده از سایت‌های شبکه اجتماعی به‌ترتیب ۰/۰۱۹ و ۰/۰۶۵؛ بین هویت تاریخی و مدت و زمان استفاده از سایت‌های شبکه اجتماعی به‌ترتیب ۰/۰۵ و ۰/۰۸۵؛ بین هویت فرهنگی و مدت و زمان استفاده از سایت‌های شبکه اجتماعی به‌ترتیب ۰/۰۳۶ و ۰/۰۲۶؛ بین هویت سیاسی و مدت و زمان استفاده از سایت‌های شبکه اجتماعی به‌ترتیب ۰/۰۲۲ و ۰/۰۵۳ است. همچنین طبق نتایج پژوهش حاضر، بیشترین تأثیرپذیری از مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌ترتیب مربوط به

هویت تاریخی، فرهنگی، زبانی، سیاسی و اجتماعی و بیشترین تأثیرپذیری از زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی به ترتیب مربوط به هویت تاریخی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و زبانی است.

وابستگی متقابل دو جهان مجازی و واقعی باعث تعاملات فردی و اجتماعی در قلمروهای زیادی شده است. هویت در درون هر جامعه‌ای از عوامل ثبات و همبستگی است و هویت با ابعاد مختلف شخصی، اجتماعی، ملی و دینی هریک تأثیرات زیادی در دوام و بقا و استمرار جامعه دارند. فضای مجازی شبکه‌های اجتماعی اینترنتی نوعی از بحران هویت را در میان طیف گسترده‌ای از شهروندان به وجود آورده است. بحران هویت در زمینه‌های فردی ناهمگونی‌های هویتی را سبب شده و به نحوی تعادل اجتماعی را متأثر کرده است. اگر این فرض جامعه‌شناختی را بپذیریم که رشد فردیت و رسیدن به بلوغ شخصیتی فقط در متن مناسبات جمعی محقق می‌شود، حضور اعتیادآمیز در شبکه‌های اجتماعی صرفاً در حکم مسکنی است که درد را پنهان می‌کند، یعنی فرد فکر می‌کند در حال رشد و شکوفایی شخصیتی است در حالی که صرفاً با انبوهی از تصاویر و ایماژها ارتباط دارد (محمدی، ۱۳۹۱: ۵).

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که بیشترین تأثیرپذیری هویت قومی از متغیر طول مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی به ترتیب مربوط به هویت تاریخی، فرهنگی، زبانی، سیاسی و اجتماعی است. این بدین معناست که هرچه طول مدت استفاده از این شبکه‌ها بیشتر باشد یعنی مدت زمان عضویت شهروندان در این شبکه‌ها سابقه بیشتری داشته باشند، ابعاد تاریخی، فرهنگی، زبانی، سیاسی و اجتماعی هویت قومی متأثر از آن دچار تغییر و تحول می‌شوند. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیشترین تأثیرپذیری از زمان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی به ترتیب مربوط به هویت تاریخی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و زبانی است. متغیر طول مدت استفاده مربوط به سال‌های عضویت در شبکه‌های اجتماعی است، حال آنکه زمان استفاده، میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی را در شبانه‌روز مورد بررسی قرار می‌دهد. هرچه استفاده از شبکه‌های اجتماعی بیشتر باشد، هویت قومی کاربران ضعیف‌تر شده و متأثر از اثرات شبکه‌های اجتماعی است. شبکه‌های

اجتماعی سنتی این قابلیت را دارند که به شهروندان هویت بخشی کرده و هویت موجود آنان را تقویت کنند. اما کار، تعامل و روابط در شبکه‌های اجتماعی مجازی به گونه‌ای متفاوت هویت را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

پیشنهادهای

- مکانیسم‌های هویت ساز نهادهای اجتماعی باید به کمک ابزارهایی که در اختیار دارند (نظیر: خانواده، آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها و رسانه‌های داخلی) به انتقال صحیح میراث فرهنگی، تاریخی و اجتماعی به افراد جامعه و به ویژه نسل جوان پردازند.

- کاربران و کنشگران شبکه‌های اجتماعی مجازی که تمایلات قومی هویت‌خواه دارند باید زمینه برجسته‌سازی تمایلات قومی برای بازنمایی مصادیق هویت قومی را فراهم کرده و امکان انتشار آزادانه پیام به زبان قومی (کردی) و با موضوع قومیتی، البته در جهت حفظ و گسترش وحدت در فضای عمومی جامعه را پیدا کنند.

- مسئولان عوامل موثر بر هویت قومی (به ویژه در میان مناطق کردنشین) را شناسایی کنند و مداخلات مناسب را براساس این عوامل انجام دهند.

- آموزش به کاربران جهت تقویت سواد رسانه‌ای، اندیشیدن تدابیر و راهکارهای لازم جهت تقویت عوامل و عناصر هویت‌ساز قومی و ملی در میان شهروندان و مراقبت جهت میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی ضروری است.

- راه‌اندازی شبکه مجازی ملی منطبق بر فرهنگ بومی با زیرمجموعه‌هایی از فرهنگ‌های قومی، به منظور جلوگیری از تضعیف هویت ملی و قومی که به واسطه حضور افراطی در شبکه‌های مجازی اتفاق می‌افتد.

- بررسی نحوه و میزان مواجهه نسل متراکم شهروندان ایرانی به ویژه جوانان در قالب یک طرح ملی برای رویارویی با بحران‌های هویتی ضروری است.

_ باتوجه به رشد فزاینده شبکه‌های اجتماعی، برنامه‌ریزی، تدبیر و تصمیم‌سازی برای منابع هویت‌ساز جدید باتوجه به فضای مجازی در برنامه‌ریزی‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی الزامی است.

منابع

- احمدی، حمید. (۱۳۷۸). **قومیت و قوم‌گرایی در ایران**. تهران: نشر نی.
- آقازاده، حسین. (۱۳۷۷). «بررسی جامعه‌شناختی ابعاد هویت دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی»، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- بروجردی علوی، مهدخت و صدیق یزدچی، امیر سعید. (۱۳۹۶). «تاثیر فضای مجازی بر هویت ملی و قومی در ایران». **فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین**. دوره ۳، شماره (۱۲).
- تاجیک، محمدرضا. (۱۳۷۶). «شکل‌گیری گفتمان‌های هویت در ایران»، **نامه پژوهش**. سال دوم، شماره ۷.
- تامپسون، جان بروکشایر. (۱۳۸۰). **نظریه اجتماعی رسانه‌ها**. ترجمه: مسعود اوحدی. تهران: سروش.
- شفیعی‌نیا، محمود. (۱۳۹۱). «شبکه اجتماعی گوگل پلاس و هویت ملی جوانان»، **فصلنامه مطالعات ملی**. سال دوازدهم، شماره ۵.
- خلیقی، مجید. (۱۳۷۸). «بررسی ارزشهای مادی/ فرامادی جوانان تحصیلکرده ایرانی، عوامل مؤثر بر آن و رابطه آن با برخی از نشانگان فرهنگی»، **پژوهشنامه پژوهشکده تحقیقات استراتژیک**. شماره ۷.
- عاملی، سعیدرضا. (۱۳۸۸). **شبکه‌های علمی مجازی**. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- عدلی‌پور، صمد. قاسمی، وحید و میرمحمدتبار، سیداحمد. (۱۳۹۳). «تأثیر شبکه اجتماعی فیس‌بوک بر هویت فرهنگی جوانان شهر اصفهان»، **فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران**، دوره هفتم، شماره ۱.
- عدلی‌پور، صمد. قاسمی، وحید و کیانپور، مسعود. (۱۳۹۲). «شبکه اجتماعی فیس‌بوک و هویت ملی جوانان»، **فصلنامه مطالعات ملی**. سال چهاردهم، شماره ۴.
- فلاحی، علی و خلیج، نسیم. (۱۳۹۳). «بررسی ابعاد مختلف استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در نهاد خانواده»، **دومین کنفرانس ملی جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی**، تهران: موسسه اطلاع‌رسانی نازکیش.
- قاسمی، زهره. (۱۳۹۳). **روش تحقیق در علوم رفتاری**. تهران: انتشارات آگه.

- کاستلز، مانوئل. (۱۳۸۰). **جامعه شبکه ای، (جلد دوم: قدرت هویت)**، ترجمه علی پایا، تهران: طرح نو.
- کریمیان، کبری. پارسامهر، مهربان و افشانی، سیدعلی. (۱۳۹۶). «بررسی جامعه شناختی عوامل مرتبط با گرایش به شبکه‌های اجتماعی مجازی». **فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین**. دوره ۳، شماره (۱۰).
- کیهان، امیر. فرقانی، مهدی و مظفری، افسانه. (۱۳۹۷). «نقش رسانه‌های اجتماعی موبایلی در شکل‌گیری هویت قومی دانشجویان»، **فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات**، سال چهاردهم، شماره ۵۳، گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۷). **تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید**، ترجمه‌ی ناصر موفقیان، تهران: نی.
- محمدی، نریمان. (۱۳۹۱). «رسانه مدرن و برساخت هویت: کانال‌های ماهواره‌ای کردی و هویت قومی کردهای ایران». **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**. دانشگاه مازندران. دانشکده علوم انسانی و اجتماعی.
- معمار، ثریا. عدلی‌پور، صمد و خاکسار، فائزه. (۱۳۹۱). «شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویتی ایران)»، **مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران**. دوره ۱، شماره ۴.
- مهاجری، ربابه و فرقانی، محمد مهدی. (۱۳۹۷). «رابطه بین میزان استفاده از شبکه اجتماعی مجازی و تغییر در سبک زندگی جوانان». **فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین**. دوره ۴، شماره (۱۳).

- Boyd, Danah M & Ellison, Nicole B. (2008). "Social network sites: definition , history, and scholarship"**Journal of Computer-Mediated Communication**. 13(1):210-230.
- Grasmuck. Sherri. (2009). "Facebook & Identity", **Journal of Computer-Mediated Communication**.
- Kelley, Faith L. (2007). "The Construction of Identity on Facebook" , **Face-Time**. London: Wadsworth.
- Morley, David . (2000), "media, mobility and identity", **Home territories**. London: Routledge Press.
- Zhao, Grasmuck, Martin (2008). "Identity construction on Facebook", **Computers in Human Behavior** 24.